

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ МОЛОДІ ЗАСОБАМИ КОЗАЦЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ МАЙБУТНІМИ ВЧИТЕЛЯМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

THE PEDAGOGICAL CONDITIONS OF THE FORMATION OF THE HEALTHY LIFESTYLE OF THE YOUNG BY MEANS OF THE COSSACK PEDAGOGY OF THE FUTURE TEACHERS OF THE PHYSICAL TRAINING

УДК 796.072.2:37

Іваненко В.В.,

старший викладач кафедри теорії методики фізичного виховання і спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Суханова Г.П.,

старший викладач кафедри теорії методики фізичного виховання і спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Ушаков В.С.,

старший викладач кафедри теорії методики фізичного виховання і спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

У статті обґрунтовано сутність ідей козацької педагогіки. Визначено позитивні аспекти використання майбутніми вчителями фізичного виховання оздоровчих традицій українського козацтва у навчально-виховному процесі сучасної загальноосвітньої школи. Окреслено педагогічні умови підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва.

Ключові слова: педагогічні умови, майбутні вчителі фізичного виховання, здоровий спосіб життя, підлітки, традиції українського козацтва, здоров'язберігальна компетентність.

В статье обоснована сущность идей казацкой педагогики. Определены положительные аспекты использования будущими учителями физического воспитания оздоровительных традиций украинского казачества в учебно-воспитательном процессе современной общеобразовательной школы. Определены педагогические условия подго-

товки будущих учителей физического воспитания к формированию здорового образа жизни подростков на традициях украинского казачества.

Ключевые слова: педагогические условия, будущие учителя физического воспитания, здоровый образ жизни, подростки, традиции украинского казачества, здоровьесберегающая компетентность.

The essence of the ideas of the Cossack pedagogy is grounded in the article. The positive aspects of the use of the future teachers of the physical training of the wellness traditions of the Ukrainian Cossacks in the educational process of the modern comprehensive school are defined. The pedagogical conditions of the preparation of the future teachers of the physical training to the formation of the healthy lifestyle of the teenagers on the traditions of the Ukrainian Cossacks are defined.

Key words: pedagogical conditions, future teachers of physical training, healthy lifestyle, teenagers, traditions of the Ukrainian Cossacks, health-saving competence.

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Загальновідомо, що складні мікропроцеси, які відбуваються в Україні, її інтеграція у міжнародний освітній простір відбилися на національній системі освіти, зокрема на системі фізичного виховання. Ефективність професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури у ЗВО залежить від побудови нових стратегій фізкультурно-оздоровчої спрямованості, що орієнтовані на підвищення мотивації та оновлення змісту майбутньої професійної діяльності в навчальних закладах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Аналіз наукових джерел із проблеми дослідження свідчить про значну увагу, що приділяється різним аспектам професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури. Отож, питанням професійної підготовки фахівців у вищій школі присвячені роботи М. Євтуха, М. Неско, А. Коноха, О. Котової, С. Сисоєвої, О. Притули; особливості професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури розглядали Б. Ашмарін, Д. Воронін, Є. Захарова, Н. Ідрисова, М. Левицький, Л. Сущенко та ін.; проблему формування професійної майстерності майбутніх учителів фізичної культури досліджували О. Петунін, А. Проценко, а професійне виховання студентів ЗВО фізичної культури – А. Кузьміна. У роботах Н. Москаленко,

Ю. Фурмана наведено моделі перспективних спортивно-масових та фізкультурно-оздоровчих технологій у фізичному вихованні; у наукових працях Г. Глоби, О. Нібальних, Т. Пехоти, А. Строевої та ін. розглянуто освітні технології в умовах євроінтеграції педагогічної освіти. Вивчення комплексу питань, пов'язаних із вихованням сучасної молоді на традиціях запорізького козацтва, використано в працях О. Алексєєва, Г. Базлова, М. Величковича, О. Гурової, А. Коноха, Н. Мирошніченко, С. Коліщук, В. Пилата, О. Притули та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У сучасних науково-педагогічних дослідженнях науковці не приділяють належної уваги проблемі використання козацької педагогіки у підготовці молоді до здорового способу життя.

Мета статті – конкретизувати педагогічні умови підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що здоров'я формується під впливом низки чинників, зокрема соціально-економічних умов. У дітей та підлітків зумовленість стану здоров'я соціальними умовами стає ще більшою [11, с. 137]. Так, за період навчання в загальноосвітніх закла-

дах в учнів уп'ятеро збільшується кількість порушень зору, втричі – патологій органів травлення, вчетверо – нервово-психічних розладів, у п'ять разів – постави. За оцінкою фахівців, якщо не буде вжито термінові заходів, то у найближчі роки здоровими будуть менше 1% учнів загальноосвітніх закладів [9, с. 15].

Отож, проблема формування здорового способу життя молоді набуває актуальності. Зміст поняття «здоровий спосіб життя школяра» дозволяє виявити цінність орієнтації учня та поєднати переваги системно-діяльнісного й особистісно орієнтованого підходів [10, с. 134].

Визначене педагогічне поняття звучить так: «Здоровий спосіб життя школяра – це оптимальна сукупність рухового режиму і відмови від шкідливих звичок, моральне здоров'я в поєднанні з оптимальною психофізичною регуляцією, тренування, загартування організму, раціональне харчування. Це поняття характеризує стиль успішної життєдіяльності людини, зумовлене особливостями організму учня, залежить від соціальних, екологічних і психологічних умов існування, спрямоване на збереження, зміцнення та відновлення здоров'я, необхідного для виховання особистісних і суспільних функцій [15, с. 5; 16, с. 309].

Організаторами формування здорового способу життя в загальноосвітній школі є вчителі-предметники. Саме тому вони мають бути зразком для учнів, володіти сучасними технологіями та методами реалізації для формування у вихованців ціннісного ставлення до здоров'я та здорового способу життя [17, с. 180–182]. Такий досвід, пов'язаний із формуванням розвиненої фізично й зорієнтованої на моральні цінності особистості, збережений у козацькій педагогіці [14, с. 64].

Як зазначають Ю. Болотін та М. Окса, козацька педагогіка – це частина народної педагогіки у вершинному вияві, яка формує у нових поколіннях українців синівську вірність рідній землі, Батьківщині. Це народна виховна мудрість, що плекала культ міцного здоров'я, повноцінного фізичного розвитку та довголіття, а її головною метою було формування в сім'ї, школі та громадському житті козака-лицаря, мужнього громадянина з яскраво вираженою українською національною свідомістю й самосвідомістю. Створена козаками педагогіка ввібрала в себе ідейно-моральний, емоційно-естетичний, психолого-педагогічний зміст багатої епохи в житті наших пращурів періоду славнозвісної Київської Русі [4, с. 14].

Метою фізичного виховання дітей та молоді козаків був розвиток рухових якостей, прикладних умінь і навичок, що дозволяють ефективно здійснювати в майбутньому трудову й військову-професійну діяльність для захисту Вітчизни. Так, основними компонентами системи фізичного виховання козаків були такі:

– початковий відбір, де першочергове значення мав рівень розвитку фізичних і моральних якостей людини;

– здоровий спосіб життя, зокрема ефективне використання сил природи (водні процедури, сон на свіжому повітрі, інші засоби загартування, поміркованість у харчуванні, вживанні алкоголю, палінні);

– національні за своїм змістом специфічні засоби вишколу козаків (гопак, хорт) [25, с. 53–64].

Виходячи з цього, погоджуємось із думкою Ю. Болотіна, М. Окси [4] та Л. Трухан [25], котрі зазначають, що фізичне виховання має базуватися на національних традиціях, спрямованих на виховання громадянина своєї держави. Тут великим потенціалом володіють козацькі традиції українців, які мають вагоме педагогічне значення і є важливим фактором забезпечення життєдіяльності молодого покоління. Наша держава зацікавлена в тому, щоб її громадяни мали стан здоров'я на такому рівні, який дозволив би їм постійно розвиватися.

Грамотно застосоване фізичне виховання має покращувати рівень загальної культури молоді, давати знання про здоровий спосіб життя, бути тією основою, на якій будується все інше [18, с. 90–92]. Отож, доцільним убачаємо використання традицій українського козацтва у підготовці майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків. Виховання на традиціях – це процес вбудовування минулого в сьогодення і майбутнє в системі діяльності з передання новим поколінням суспільно-історичного досвіду, плано-мірний і цілеспрямований вплив на свідомість та поведінку людини [6, с. 51; 8, с. 52]. Формування певних установок, понять, принципів, ціннісних орієнтацій здорового способу життя забезпечують умови для духовного розвитку, підготовки до суспільного життя і праці на основі успішної самореалізації [10, с. 134].

Як зазначають О.М. Гурова [6, с. 51], С.В. Коліщук [12, с. 58], виховання в просторі традицій – це організація життєдіяльності, здійснюваної у взаємодії культури й освіти, вихованців і вихователів як повноправних суб'єктів освоєння ідеалів, цінностей, стереотипів духовної спадщини минулого. На думку Є. Приступи [23] та А. Цьося [27, с. 9], виховання на традиціях українського козацтва як суспільне явище – це складний у суперечливий соціально-історичний процес передання новим поколінням суспільно-історичного досвіду формування здорового способу життя. Вік вимагає зміни вихідного розуміння сутності традицій українського козацтва як звернення до знань історичних фактів, персоналій і міфологічних доктрин, пов'язаних із минулим. Необхідно перейти від поєднання пізнавально-психологічних компонентів розвитку особистості підлітка як основних

параметрів освітнього впливу до силових і екзистенційних компонентів, які визначають специфіку особистісного розвитку в процесі формування здорового способу життя. Тим самим формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва відповідатиме особливостям сучасного навчання та соціалізації молоді не як автономного процесу, а як прояву соціально-культурної та ціннісної установки на збереження власного здоров'я [20].

Організаційний аспект формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва пов'язаний із побудовою особливої суспільної практики, яка спрямовує розвиток духовного світу підлітків, сприяючи усвідомленому прийняттю ними суспільних цінностей, що склалися в козацтві, умовних орієнтирів у веденні здорового способу життя відповідно до зразків та ідеалів сучасного українського суспільства. Сучасні дослідження засвідчили, що підліткам подобається козацька тематика. Ось чому потрібно розширювати й поглиблювати впровадження ідей і засобів родинної, шкільної та соціальної козацької педагогіки, застосовувати в школі нові форми виховної роботи. Використання оздоровлювальних козацьких традицій сприятиме не лише формуванню фізичної та духовної культури особистості, а й відродженню національних традицій, які передаються від покоління до покоління, адже фізична культура українців за своїм соціальним значенням та спрямованістю ґрунтувалася на звичаях і традиціях свого народу [3, с. 9].

Підготовка вчителя фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва передбачає формування у студентів чіткого уявлення про майбутню діяльність, розуміння поставлених перед учителем цілей, формування інтересу до використання козацьких традицій у майбутній професії, вдосконалення власної фізичної підготовленості, розвиток потреби до самовдосконалення, формування професійно-спрямованих знань про оздоровчі традиції козаків на основі використання міжпредметних зв'язків, формування інтелектуальних і спеціальних умінь та якостей, пов'язаних із майбутньою професійною діяльністю [7, с. 45–49; 13, с. 164; 22, с. 18; 26, с. 157].

Припускаємо, що використання майбутнім учителем фізичної культури у навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи оздоровчих традицій українського козацтва сприятиме:

- розширенню рухового досвіду підлітків за допомогою оволодіння руховими та військово-прикладними навичками;
- розвитку і вдосконаленню фізичних якостей – витривалості, сили, гнучкості, швидкості та спритності з урахуванням вікових особливостей;

- покращенню фізичного розвитку, зміцненню здоров'я та загартовуванню організму, формуванню правильної постави;

- формуванню потреби в систематичному виконанні фізичних вправ [3, с. 8].

Теоретична і практична підготовка майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва та розвиток творчої активності та самостійності залежить від умов професійної підготовки, тобто від того, як організовано процес навчання, які форми і методи використовують викладачі вищих навчальних закладів, як здійснюється перевірка фактичного засвоєння і коригування знань, умінь і навичок, отриманих на лекційних і практичних заняттях та під час проходження педагогічної практики [7, с. 48; 8, с. 10]. Це зумовлено тим, що організація освітнього навчального середовища школи вимагає від майбутніх учителів фізкультури розроблення й упровадження нових форм навчально-виховної роботи з урахуванням реалій сьогодення, особливостей історії, етнокультурного та соціально-економічного складників [1, с. 39; 24, с. 141]. Тому підготовка майбутніх учителів фізичної культури до організації навчання підлітків на історичних традиціях минулого (українського козацтва) вимагає розроблення педагогічних умов підготовки студентів до виховання і навчання здорового способу життя підлітків із використанням оздоровчих козацьких традицій. Викладачами кафедри теорії та методики фізичного виховання і спортивних дисциплін Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького розроблено комплексну програму підготовки студентів до подальшої професійної діяльності, яка спрямована на виявлення нових форм і методів залучення студентів у систему розвитку масової фізичної культури [1, с. 188–190].

У програму вміщено й ті елементи фізичної культури, які рекомендувались А.С. Макаренком, зокрема туризм, спортивні ігри, плавання, легка атлетика, гімнастика, відпочинок у спортивно-оздоровчому таборі [5, с. 51–57]. Велика увага приділяється теоретичній проблемі гуманізації сучасних педагогічних технологій у процесі фізичного виховання. Кафедра виходить із того, що випускникові ЗВО необхідно бути підготовленим психічно і практично до професійної діяльності [2, с. 45]. Важливим чинником є розвиток організаторських якостей, насамперед умінь і навичок у проведенні масових спортивних заходів. Процес підготовки майбутнього вчителя фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва потребує цілісного підходу. Тобто навчально-виховна діяльність у ЗВО з підготовки майбутніх учителів фізичної культури протягом усього навчання має орієнтувати їх на виховну роботу зі школярами у напрямі форму-

вання здорового способу життя на основі традицій українського козацтва. Так, викладачі психолого-педагогічних дисциплін покликані застосовувати у виховній роботі з майбутніми вчителями фізичної культури традиції української козацької педагогіки. Для цього у навчально-виховному процесі ЗВО необхідно створити таке педагогічне середовище, яке характеризується чітко окресленими чинниками – педагогічними умовами, що сприяють досягненню означеної мети за рахунок доповнення змісту навчання і виховання студентів на основі українських козацьких традицій [7, с. 49].

У контексті дослідження педагогічними умовами підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва визначено чинники, які сприяють:

- забезпеченню мотиваційної установки студентів на створення активного позитивного ставлення до виховання здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва;

- насиченню навчальних курсів із циклу фундаментальних та професійно зорієнтованих дисциплін підготовки майбутніх учителів фізичної культури ідеями формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва;

- формуванню професійно-педагогічної компетентності студентів у підготовці до виховання навичок здорового способу життя підлітків засобами рухливих і спортивних ігор українського козацтва [19, с. 123–127];

- підготовці студентів до організації пізнавальних занять з учнями з використанням оздоровчих традицій українського козацтва [3, с. 5].

На нашу думку, чинники підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва мають спиратися на такі особистісні потреби, за ієрархією А. Маслоу [28, с. 370–396]:

- у фізичній активності (для нормального життя та розвитку організму людини необхідна повсякденна рухова активність, однією з форм якої мають стати заняття фізичною культурою);

- у сенсорній стимуляції (заняття фізичною культурою пропонують багатий матеріал для стимулювання всіх сенсорних систем організму);

- у безпеці та захисті (завдяки належній фізичній підготовленості захистити себе у криміногенних ситуаціях або їх уникнути);

- у свободі від хвороб (заняття фізичною культурою досить ефективно сприяють профілактиці, а в деяких випадках і лікуванню хвороб);

- у приналежності й любові (чим кращій зовнішній вигляд, приваблива власна будова, постать, максимально реалізований фізичний потенціал та досягнуті значні успіхи у соціально-

корисній діяльності, тим простіше завоювати прихильність протилежної статі та бути прийнятним у бажане співтовариство);

- у самоповазі та повазі оточення (власні успіхи у фізкультурно-спортивній діяльності та визнання, прийняття соціальним оточенням створює прекрасні передумови для задоволення цієї потреби);

- у самоактуалізації своїх здібностей, зокрема фізичних (оптимальний розвиток фізичного потенціалу дитини та морально-вольових якостей).

Реалізація окреслених педагогічних умов передбачає розроблення методики підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування здорового способу життя підлітків на основі інтеграції традиційних засобів спортивної і фізичної підготовки українських козаків із сучасними засобами фізичного розвитку підлітків. Це дасть змогу більш ефективно вирішувати завдання підвищення рівня фізичної працездатності підлітків, зміцнення здоров'я, вдосконалення емоційно-вольових якостей особистості. Особливу увагу слід звернути на методи формування здорового способу життя, розвитку умінь і навичок у сфері загартування організму, самоконтролю фізичних навантажень з урахуванням статевого розвитку і психологічних особливостей підлітків [10, с. 134; 27, с. 9].

Висновки. Отже, духовність, здоров'я, фізична загартованість, козацьке братерство, лицарська слава, честь є гідними цінностями і цільовим орієнтиром для здійснення виховного процесу серед сучасної української молоді, що зумовлює формування стійкої потреби до вивчення історії українського козацтва й відродження його найкращих звичаїв і традицій. Традиції запорожців – це перлини духовної культури нашого народу, це те коріння, той фундамент, без яких не може існувати українська нація. Результатом такого виховання має стати стійка потреба молоді у зміцненні свого здоров'я – головного чинника міцного генофонду української нації на намагання активної самореалізації у процесі сучасного державотворення. Удосконалення підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва потребує комплексної реалізації педагогічних умов.

Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаємо у розробленні спеціальних методик професійної підготовки майбутніх учителів фізичного виховання до формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Абдураман А.Ш., Купресенко М.В., Непша О.В., Проценко А.А., Ушаков В.С. Здоров'язберігаючі технології в роботі Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельниць-

кого. *Алексєєвські краєзнавчі читання: Матеріали регіональної наук.-практ. конф.* Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2015. С. 188–190.

2. Александров Д., Солоненко А. Професійні експектації студентства в умовах освітньої реформи: методологічний аспект. *Versus. Вип. 2 (4)*. Мелітополь: МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. С. 45–49.

3. Алексєєв О.О. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва. Автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2016. 20 с.

4. Болотін Ю.П., Окса М.М. Лекції з історії педагогіки України. Мелітополь: МДПУ, 1996. 256 с.

5. Воронін Д.Е. А.С. Макаренко і физическое воспитание. А.С. Макаренко – видатний педагог ХХ століття: Матер. міжн. конф, присв. 115-й річниці від дня народження А.С. Макаренка. Мелітополь: МДПУ. С. 70–71.

6. Гурова О.М. Українська козацька педагогіка про духовний розвиток особистості. *Виховання і культура*. 2001. № 1 (1). С. 51–57.

7. Іваненко В., Ганюкова І. Чинники підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування здорового способу життя підлітків на традиціях українського козацтва. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи: зб. Матеріалів XIII Міжнарод. наук. практ. інтернет-конф., (29 вересня 2017 р., Переяслав-Хмельницький)*. Переяслав-Хмельницький. 2017. С. 45–49.

8. Іваненко В.В., Суханова Г.П., Ушаков В.С. Психолого-педагогічні засади формування здорового способу життя учнівської молоді на традиціях українського козацтва. *Science, research, development. Pedagogy (29.04. 2018-30.04. 2018, Barcelona)*. Warszawa: Sp. zoo «Diamond trading tour». 2018. P. 52–55.

9. Ідрисова Н.О. Формування здорового способу життя в учнів середньої загальноосвітньої школи (кінець ХХ – початок ХХІ століття). Автореф. дис. канд. пед. наук: спец.: 13.00.01. Мелітополь, 2015. 20 с.

10. Карабанов Є.О., Купрєєнко М.В., Непша О.В. Формування культури здоров'я в процесі фізичного виховання школярів. *Північне Приазов'я: проблеми регіонального розвитку у міжнародному контексті*. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В. 2017. С. 134–136.

11. Ковальчук О.В., Непша О.В. Здоровий спосіб життя як складова культури здоров'я учнів загальноосвітніх шкіл. *Північне Приазов'я: проблеми регіонального розвитку у міжнародному контексті*. Мелітополь: ФОП Однорог Т.В. 2017. С. 137–140.

12. Коліщук С.В. Роль української козацької духовності у формуванні здорового способу життя сучасної молоді. *Таврійський вісник освіти*. 2013. № 3. С. 68–72.

13. Котова О.В. Непша О.В. Структурні компоненти підготовки майбутніх вчителів фізичної культури у вищих навчальних закладах. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон: ХДУ. 2014. Вип. 81. Том 1. С. 164–168.

14. Мирошніченко Н.О. Вплив оздоровчих традицій українського козацтва на формування здорового способу життя школярів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету*

імені М.П. Драгоманова. Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка. – Випуск 20: збірник наукових праць. Київ: Вид-во НПУ імені М.П. Драгоманова, 2015. С. 64–70.

15. Набока Б.С. Філософські аспекти. Проблеми здоров'я та здорового способу життя. *Основи здоров'я*. 2011. № 1 (1) січень. С. 5.

16. Непша О.В., Ушаков В.С. Фізична культура як середовище виховання школярів. *Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку: збірник тез*. Бердянськ: БДПУ. 2017. С. 309–310.

17. Непша О.В., Суханова Г.П., Іваненко В.В. Здоров'я як потреба і цінність людини в сучасному суспільстві. *Роль освіти у формуванні життєвих цінностей молоді*. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького. 2016. С. 180–182.

18. Непша О.В., Суханова Г.П., Ушаков В.С. Формування навичок здорового способу життя учнів молодших класів засобами фізичної культури. *Актуальні проблеми молоді в сучасних соціально-економічних умовах*. Житомир: ПП «ДжівіЕс». 2018. С. 90–92.

19. Непша О.В., Суханова Г.П., Ушаков В.С. Українські народні рухливі ігри як засіб національно-патріотичного виховання учнів на уроках фізичної культури та позаурочний час. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*. Переяслав-Хмельницький, 2016. Вип. 5. С. 123–127.

20. Окса М.М., Прянікова А.В., Кучіна Л.І. Впровадження ідей козацької педагогіки в сучасній школі: монографія. Мелітополь, 2001. 60 с.

21. Проценко А.А. Формування професійної компетентності майбутніх учителів фізичної культури у процесі педагогічної практики: автореф. дис. ... канд. пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти». Кропивницький. 2018. 20 с.

22. Проценко А.А. Функциональное содержание профессиональной деятельности учителя физической культуры. *Вісник адукації*. № 10 (октябрь). Минск, 2017. С. 18–25

23. Приступа Є.Н., Пилат В.С. Традиції української національної фізичної культури (частина І). Львів: Троян, 1991. 104 с.

24. Солоненко А. Виховання праксеологічної культури студентів педагогічного університету (спеціальність «Фізична культура») у процесі професійної підготовки. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. № 6. 2014. С. 141–152.

25. Трухан Л.В. Фізичне вдосконалення особистості – складова частина української козацької педагогіки. *Вісник Житомирського державного педагогічного університету ім. І. Франка*. 2001. Вип. 8. С. 53–64.

26. Ушаков В.С., Проценко А.А. Професійна підготовка майбутніх вчителів фізичного виховання у вищих навчальних закладах. *Фізичне виховання та спорт у контексті державної програми розвитку фізичної культури в Україні: досвід, проблеми, перспективи*. Житомир. 2014. С. 157–160.

27. Цьось А. Культ фізичної досконалості запорозьких козаків. *Рідна школа*. 1996. № 5–6, травень-червень. С. 9–10.

28. Maslow A.A Theory of Human Motivation. *Psychological Review*. Vol. 50. P. 370–396.